

Paul Brenneker

SAMBUMBU

Volkskunde van Curacao, Aruba en Bonaire

MENSEN & MANIEREN

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds Caribisch Gebied.

Sosiedat pa Historia di Curaçao maakte tekstbewerking mogelijk door extra financiële ondersteuning.

Sambumbu | MENSEN & MANIEREN

Volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire

Paul Brenneker

ISBN 978 90 8850 774 8

NUR 521/610

© 2018 Caribpublishing / B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	7
Sambumbu 1, 1969	9
Indianen	10
Slavernij	14
Historie	30
Natuur	35
Zee	38
Dier	42
Huis	48
Huisraad	50
Eten	55
Geld	60
Feest	65
Huwelijk	69
Opvoeding	73
Werk	79
Ziekte	85
Remedie	90
Slavernij	117
Sambumbu 5, 1972	127
Tijd	128
Remedie	130
Dood	137
Pipita	153
Sambumbu 6, 1973	183
Plantage	184
Remedie	190
Pipita	199
Varia	212
Sambumbu 7, 1973	223
Pipita	224
Varia	252

Sambumbu 9, 1974	269
Varia	270
Sambumbu 10, 1975	299
Dier	300
Dood	308
Eten	316
Feest	319
Geboorte	324
Geld	326
Geschiedenis	329
Huis	333
Huwelijk	336
Kleding	338
Knoek	340
Natuur	341
Opvoeding	344
Plant	345
Plantage	347
Psyche	349
Slavernij	357

Voorwoord

Begin jaren zeventig van de twintigste eeuw raakte de Curaçaose samenleving in een stroomversnelling. Na maandenlange stakingen en de platlegging van Willemstad in 1969, begreep men dat het anders moest. Het triumviraat Shell-Overheid-Rooms-Katholieke Kerk brokkelde af; arbeiders, kunstenaars en de zwarte bevolking eisten meer inspraak. Jongeren droegen revolutionaire maatschappelijke en culturele opvattingen uit en pleitten voor een rechtvaardigere verdeling van welvaart en welzijn.

In deze geest bracht de naar Curaçao uitgezonden Nederlandse priester Paul Brenneker *Sambumbu* uit. Hij compileerde tevens de *Zikinza*-collectie over de orale geschiedenis van Curaçao en de naburige eilanden en ontsloot deze voor het algemene publiek. Jongeren zouden hierdoor de gevoelens, verlangens en belevingswereld van ouderen beter leren begrijpen. Ouderen zouden ervaren dat hun opgedane kennis, wijsheid, levensstijl en opofferingen niet voor niets waren geweest. Daarnaast zouden bovengenoemde werken als gids kunnen dienen voor iedereen die bij wilde dragen tot een beter leven voor het volk.

Zikinza en *Sambumbu* zijn veelzeggende titels. *Zikinza* is een onomatopée: de nabootsing van het zagende geluid in het liedje *Karpinté ta mas ku rei* (de timmerman is meer waard dan de koning). *Sambumbu* staat bekend als 'hutspot', een gerecht voor het gewone volk.

Brenneker mikte echter op de originele betekenis van dit laatste woord. In het eerste deel van de oorspronkelijke *Sambumbu*-reeks prijst hij de effectieve constructie van *'de in doelmatigheid nog nooit overtroffen volkswoning'*.

Vervolgens legt hij uit: *'de buitenkant wordt wit gekalkt, of bij gebrek aan kalk, bestreken met lichtgrijze klei gemengd met koemest, sambumbu*. Verder stelt Brenneker: *Door de schaamte voor alles wat oud is en door gebrek aan maisstengels is de strohut ten dode opgeschreven. De hut is, wat men van de meeste nieuwe huizen niet kan zeggen, geheel aangepast aan het klimaat*. Het zijn steeds terugkerende thema's in Brennekers werk: de zelfredzaamheid van gewone mensen, hun praktische, verworven inzichten, de noodzaak van verandering en verbetering, de negatieve effecten van snelle modernisering en de daarmee gepaard gaande veroordeling van oude kennis en wijsheid.

Brenneker was in de eerste plaats mens. Als zendeling zette hij zich bewust in voor zijn medemens, de verworpenen der aarde: armen, nakomelingen van Afrikanen, vrouwen, kinderen, gehandicapten, geestelijk gestoorden, andersdenkenden, soms ook dieren en de natuur. Ook op de twee andere Benedenwindse eilanden Aruba en Bonaire deed Brenneker actief onderzoek.

Sambumbu vloeiende voor een groot deel voort uit de samenwerking tussen deze bevlogen priester en de kritische, even gedreven Curaçaose kunstenaar en dichter Elis Juliana. Zij waren *hermano* (broeders) van elkaar; ze trokken er jarenlang wekelijks samen op uit om

ouderen te interviewen, honderden gesprekken en natuurgeluiden op de band op te nemen en talloze oude voorwerpen bij mensen thuis, uit de *mondi* en ruïnes te verzamelen.

De grondslag voor *Sambumbu* was hiermee gelegd. Brenneker en Juliana bleken hierin pioniers voor Curaçao. Aan de andere kant lagen zij op dezelfde lijn als hun collega-onderzoekers Fradique Lizardo in de Dominicaanse Republiek, Rogelio Martínez Furé in Cuba en Louise Bennett in Jamaica. Nieuwe stemmen aan het begin van de twintigste eeuw, die op hun beurt de frisse geluiden uit de zestiger en zeventiger jaren zouden voeden. Brenneker inspireerde zo een aanzienlijk deel van onze bevolking, zoals sommige oudere politici, maatschappelijk werkers, beleidsmakers, kunstenaars en docenten over *Sambumbu* en andere publicaties, radioprogramma's en sociale initiatieven van pater Brenneker getuigen.

De tijd is nu misschien weer rijp om deze in ons collectief geheugen gebeitelde beelden van de Antilliaanse volkspsyche aan de huidige generatie cultuurdragers door te geven. Iconische momenten, zeldzame parels, ons geschonken door een mens, die zijn medemens intens liefhad en daar onvermoeid voor opkwam ...

Richenel Ansano

Sambumbu 1

1969

Indianen

Omtrent de **aard en levenswijze van de indianen**, die na de ontdekking op Curaçao bleven wonen, weet de overlevering bar weinig te vertellen. Wat er na het vele vertrekken naar de overkant overbleef, was een klein aantal. Evident is wel dat de zwarten bang waren voor deze inheemsen, en dat men aanvankelijk ieder contact vermeed. Later ging dit restant in de zwarte bevolking op.

Een oude vrouw zegt: 'Mijn grootmoeder was zelf een indiaanse, maar geen echte, ze was een bastaard-indiaanse. Die indianen van vroeger vochten veel, droegen lange haren en trokken elkaar aan de haren. Ze aten andere indianen op, als ze er ruzie mee hadden. Zo hebben ze mij over indianen verteld.' En een oude man herinnert zich nog wat zijn grootvader hem over indianen vertelde: 'Ze schoten op mensen met pijlen en aten ze op.' Een andere vrouw drukte zich zo uit, om aan te geven, dat indianen alleen eigen volk opaten en geen ander ras: '*Nan mes ku otro sa kome otro*', eigen mensen aten elkaar op.

Volgens een verhaal van een 93-jarige bezat de eigenaar van Porto Marie twee indianenkinderen om in huis te werken, maar hij durfde er nooit boos op te worden, hij was bang 'want indianen zijn menseneters, *ta komedó di bende nan ta*.'

Ze zouden snoeren van *bonchi makurá* om de hals hebben gedragen als sieraad. Namen van twee achtergebleven indianen van Santa Barbara zijn: *Djoso* en *Eni*.

Een vrouw van 84 met een uitgesproken indiaans uiterlijk, vertelt: 'Mijn grootvader was een indiaan. Veel weet ik niet meer van hem, maar één ding heb ik goed onthouden: hij had zulke lange haren, dat hij ze om zijn middel vastbond.'

Behalve volgens de wetenschap zijn ook volgens de overlevering de **woonplaatsen** van indianen te herkennen aan grote hoeveelheden **schelpen** die ergens niet thuishoren. De indiaan verried blijkbaar niet graag zijn landingsplaats en nam de schelpdieren mee naar zijn hut, waar hij ze brak om er het voedsel uit te halen. De negerbevolking heeft de gewoonte om de schelpen aan het strand stuk te slaan en alleen het eetbare deel mee te nemen.

Om maar eens een paar plaatsen op te noemen: *Gaiúto*, aan de Schottegatweg. Op het terrein achter het mooie landhuis liggen de schelpen voor het oprapen. En op het deel dat nu door de havenweg is ingenomen, lag een loopput, dat is een put met een spleetvormige toegang, waardoor je kon afdalen tot het water. Nog lang heeft hier een dorp gelegen.

Dan *Sint Joris*, *Santa Barbara*, *Brakkeput*, *Zuurzak*, *Scherpenheuvel*, *Jan Tiel*. Aan de voet van de steile oostkant van de *Blandan*, in *Klein Sint Michiel*, vormen stukgeslagen schelpen een dikke laag. De plaats die de kaart De Savaan noemt, heet in de volksmond Ana Martina. Maar volgens de oude wijze Wawa heette deze streek in zijn jeugd *Sabana di Indjan*. Daar moet een indianendorp hebben gelegen; je vindt er scherven van urnen en schelpen, *ko'i laman i rikla*.

Op *San Juan* is al eens door vaklui gegraven en met succes. Men noemt er *Tera Pretu*, *Flak*, *Florida*, ten oosten van *Tera Pretu*, dichtbij *Pataña*; en ook de heuvel die San Juan met Cas Abou gemeen heeft, ten noordoosten van *Lekesí*; en deze berg heette vroeger *Seru di Indjan*.

Woonplaatsen van indianen zijn verder nog het uiterste westen van de plantage *Brievengat*. Daar wonen nu nog mensen met een sterk indiaans uiterlijk; er zijn potten van indiaanse makelij weggehaald en er liggen veel scherven. Het dorp dat hier lag, heette *Rancho* en lag op het deel van het terrein dat *Poster* genoemd werd. Toen de omgeving bevolkt werd, leefden deze indianen nog lang geheel gescheiden; de negerbevolking was er bang van. ‘Eens werd een man aangetrokken door feestgeluiden en waagde zich erheen, maar kwam niet terug. Later vond men hem in een cactusboom hangen.’ Een rooi dicht in de buurt heet nog *Roi di Indjan* en de put *Pos di Indjan*.

Ook geeft men nog als woonplaats op *Roi Monton*, in Sabaneta, voor het landhuis links. Ook bij *Ascension*, ten noorden van de Seru Mangasina, als je op weg bent naar de *boka*; deze rooi heet in de volksmond *Roi di Indjan*.

Een man van 74 jaar, wiens vader slaaf was op *Santa Barbara* tot aan de emancipatie, vertelt: ‘Er is in Santa Barbara een grot aan de westzijde van de berg, die *Buraku di Indjan* heet, Indianenhol. Daar vonden wij urnen met beenderen en ook *funchi*-ketels van hard gebakken klei. Die nog heel waren, namen we mee om thuis te gebruiken.’

De *Seru Malora*, Ongeluksberg, aan de weg naar Bándabou, tegenover *Ascension*, werd vroeger bewoond door verschillende families. Onder deze bevond zich ook een dwergindiaan, die eens na een schipbreuk zwemmend in de boka van *Ascension* aankwam.

De bodem zit nog vol overblijfselen van de alleroudste bewoners, de indianen en mogelijk van verschillende culturen. ‘Rustig laten zitten’ moet het parool zijn van iedereen, die geen archeoloog is en wie de historie van deze eilanden ter harte gaat. Met ondeskundig opgraven gooit de amateur de kostbaarste gegevens hopeloos dooreen en maakt hij zijn vondsten vrijwel waardeloos.

In het verleden zijn echter menigmaal bij toeval, zoals bij graafwerk voor gebouwen, kabels en zelfs bij gewoon veldwerk, urnen met of zonder indiaan erin gevonden. Een man van 72 vertelt: ‘Toen wij op *Shentu*, Asiento, gruis groeven, nu al meer dan dertig jaar geleden, kwamen we aan een hol. We groeven alles uit, en vonden een *tinashi* helemaal gaaf, goed afgedekt met een deksel. Onze baas heeft toen die urn meegenomen, want ze zeiden: daar zit een dode in. Verder hebben we er niets meer van gehoord.’

In dezelfde buurt vond men omtrent die tijd eens een zeer grote urn, *djar*. De arbeiders waren in hun nopjes, want ze hoopten dat hij vol dukaten zou zitten. Hij was dichtgemetseld, maar het deksel konden ze niet losgewrikt krijgen. Daarom hakten ze hem opzij open en de urn zelf was ook buitengewoon hard. Tot hun teleurstelling vonden ze slechts een indiaan, helemaal verleerd, in gehurkte houding en met erg lang sluijk haar. Pas toen zij hem aanraakten viel hij uit elkaar. Later vonden ze er nog een.

Een 90-jarige vrouw vertelt: ‘Van mijn vader heb ik gehoord, dat op *Tera Pretu* in de knoek *San Juan*, in vroeger tijden indianen hebben gewoond. Als ze dood gingen maakte men grote aarden potten en deden het lijk erin. Bij het maken van kuiltjes om mais te planten, stootten wij wel eens op zo’n urn met een indiaan erin.’

Aan wetenschappelijk **onderzoek** van de tijd der indianen is men op deze eilanden nog maar nauwelijks begonnen. Geen mens weet hoeveel er hebben geleefd. Wel is zeker dat zij op talrijke plaatsen hebben gewoond. Dat er bij de inbezitting door de Hollanders ruim 400 indianen op Curaçao leefden, is maar een schatting en wel zonder grond. Wie heeft Bándabou en Bándariba afgezocht om dit getal te verifiëren?

Een zeer merkwaardige opvatting, door een wijs man geuit – het is de 88-jarige *Om Wi* – wil, dat de indianen niet van het vasteland kwamen, maar geboren zijn uit de grond van ieder eiland, terwijl blanken en negers rechtstreeks door God geschapen zijn, *blanku ku afrikano ta obra di Dios, indjan a nase for di tera*. En hij bevestigt zijn opinie met de opmerking: met een korjaal kun je toch niet de zee oversteken! Dat is werkelijk een moeilijk punt.

De negerbevolking schreef geheime krachten toe aan de indianen. ‘Je kon bij hen nooit stelen, ofschoon hun hutten open waren, zonder wanden, alleen een dak op palen. Maar zodra een dief iets wegnam, bleef hij met het gestolene in de hand stijf staan, en kon niet meer weglopen. En de afwezige indiaan wist, dat er op dat moment bij hem werd gestolen. Daarom bleven ze soms expres twee dagen weg, om de dief te straffen.’ Datzelfde werd beweerd over de indianen die op *Selina* woonden.

Van de indianen die op *Zeelandia* woonden, zegt de overlevering: ‘Er woonden kleine indianen met zeer lang haar, dat tot aan de grond reikte. Ze aten rauwe schelpdieren.’

De overlevering maakt wel degelijk onderscheid tussen indianen, die hier woonden en na de Europese overheersing bleven wonen en anderen, die hoe dan ook, later vanaf het vasteland naar hier kwamen en bleven. Deze laatsten noemt men *indjan biní*, overgekomen indianen. Na de emancipatie, toen het moeilijker werd goed personeel te krijgen, kochten veel goede families in *Guajira* een indianenkind, tegen betaling van een vat meel of beschuit.

De allereerste bewoners van deze eilanden leefden in hollen en hebben daar hun geheimzinnige tekeningen achtergelaten. Maar behalve dit, zijn er in enkele grotten nog druipsteenformaties aangetroffen, die door hen zijn bijgewerkt tot een mensengedaante. Vrij duidelijk, met een gezicht en koffieboonogen. Zo naar men zegt, in het zuiden van San Juan, op de plaats die Ingechi wordt genoemd. Ook in Koraal Tabak en dan ook nog een zeer goed bereikbare in Hato, dichtbij het landhuis. Daar stonden er twee naast elkaar. Ze werden zo nu en dan door de mensen bijgeverfd, maar zijn later vernield.

Tot zover de geschiedenis. De latere bevolking van deze eilanden gaf echter een geheel andere uitleg aan het ontstaan van deze beelden. Dat zijn mensen die elkaar hebben uitgescholden, of anderen hebben vervloekt. Ze zijn door God gestraft als de vrouw van Lot: het

zijn versteende mensen. Die van San Juan, ook daar zijn er twee, waren geestelijk verwant, peter en meter van hetzelfde kind en dan is ruzie en verwensing bijzonder erg.

Een godsdienstige aanwinst van deze opvatting is, dat geestelijke verwantschap tot hechtere liefde verplicht en vergrijp hiertegen als een zeer ernstige misdaad wordt aangerekend.

Over de eigenlijke bedoeling waarom de indianen deze steenfiguren hebben gemaakt, tast men in het duister. Maar vermoedelijk zijn er wel meer te vinden dan alleen de drie hier genoemde.

Op alle drie de eilanden worden in de wildernis **stenen bijltjes** gevonden, eens door de indianen gebruikt. De grootte varieert tussen de 3 en de 30 cm. Ze zijn duidelijk geslepen en de meeste hebben een donkergrijze of zwarte kleur. Een enkele keer tref je een groene of heel lichtgrijze aan. Het materiaal is in de regel uitheems. Geheel gave exemplaren zijn zeldzaam, bijna alle zijn op de snede beschadigd. Ze lopen conisch toe; de achterzijde is vrij ruw. Dat paste waarschijnlijk in een tak om er een steel aan te hebben; de bijl zet dan zichzelf vast. De langwerpige hebben aan het achterste eind een kleine inkeping voor dit doel.

Ze staan bekend onder de naam van donderstenen: *pedra di bos*, of bliksemstenen: *pedra di strena*; ook bliksempijltjes: *hacha di strena*, *hacha di bos*. Algemeen wordt aangenomen, dat ze bij onweer uit de lucht komen vallen en dat zij de brand en verwoesting aanrichten, die wij aan de bliksem toeschrijven. Na zijn werk gedaan te hebben, duikt de steen zeven voet diep de grond in, maar hij kruipt elk jaar één voet omhoog en wordt dan ten slotte aan de oppervlakte gevonden.

Sommigen houden het erop, dat de staart van een vallende ster uit puur donderstenen bestaat. Anderen zeggen dat de bliksem de stenen vormt uit de stofwolken, die aan een zware regenbui voorafgaan, *bientu di awa*. Ze worden bij graafwerk gevonden en in de rooien na een zware regenval, omdat dan de grond door het stromende water is omgewoeld.

Slavernij

Alle pogingen ten spijt om de **slavernij** nogal zacht voor te stellen, door haar te vergelijken met landen waar het zeker harder toeging, vertelt de overlevering talloze verhalen, die er niet om liegen. **Lijfstraffen** werden geregeld toegediend en zelfs de doodstraf kwam voor. Ook bestonden er vaste gebruiken bij het onthoofden van een rebelse slaaf. Maar evenzeer is waar, dat niet alle slaven een ellendig leven hadden, dat niet allen werden geslagen en dat verschillende eigenaren tot op de dag van vandaag met naam bekend staan als beminde vaderfiguren. Daarenboven waren de straffen voor vrije burgers in die tijd voor onze gevoelens evenzeer meedogenloos en inhumain.

Van de alleszins gematigde wetten omtrent kastijdingen kwam op de grote plantages in de buitendistricten niet veel terecht. Slagen werden soms met de *watapana* gegeven en wel met zo veel takken als het vastgestelde aantal slagen; zo kon de voorman, belast met de kastijdingen, nooit iets worden gemaakt. Hij heette *bomba sutadó*. In de regel echter sloeg men met de bullenpees en dat komt harder aan, daar deze het vlees openhaalt. De slaaf werd hiervoor op een soort ladder gebonden, 'twee palen met dwarsstokken', met armen en benen uiteen. Soms bond men hem aan een boom vast.

Op de grote plantages was de **woensdag** de vastgestelde dag voor de lijfstraffen. Dan moest toch iedereen op het appèl komen om zijn rantsoen te halen, *djárason ta dia di bati, dia di ransun*. Een oude man van Bandariba vertelt: 'Mijn vader verhaalde ons, dat je hier op een paar honderd meter van Ronde Klip de slaven kon horen jammeren, als ze geslagen werden. Ze riepen dan: *Enando, enando!* Dat betekent: 'pardon.'

Een oude man vertelt: 'Twee Franse slaven, **Caló** en **Djèri**, zouden op het strand worden onthoofd. Maar Caló ontkwam en vluchtte naar een heuvel in de nabijheid. Hij stelde zich verdekt op, om te zien wat er met Djèri zou gebeuren. Hij zag hoe men hem met een houwer het hoofd afkapte. Dat hoofd werd in een roeiboortje meegenomen en op enige afstand van de kust in zee geworpen. En hij zong het lied: '*Ma livo to.*'

Als zware straf gold voor de slaven, dat men ze dagenlang in een diepe **put** zonder water liet zitten; sommigen kwamen er niet levend uit. Voor de slaven van Koraal Specht lag zo'n put in het huidige Dominguito. Er loopt nu een weg overheen. De plantage die nu Blauw heet, had eertijds ook een strafput. In een aangrijpend lied zingt een moeder van acht kinderen, die door haar shon is veroordeeld tot de strafput, of haar vonnis niet kon worden veranderd. Ze stelt voor, haarzelf en al haar kinderen te verkopen. Dan kan ze later misschien nog zien wat er van hen terecht komt. Ze vreest in de put te zullen sterven (opn. 560).

De angst voor strenge straffen heeft menige slaaf tot **zelfmoord** gebracht. Zo had een slaaf van San Juan de vrachtdienst op de Punda. Hij trok er altijd met drie ezels op uit. Eens, op de terugtocht, gingen twee ezels ervandoor en hij zag geen kans ze terug te halen. Bedenkend, dat hem slaag wachtte, verviel hij tot wanhoop en benam zich het leven door in de put van *Pos di Wanga* te springen. Die put heette van toen af Ezelsput, *Pos di Machu*.

Een vrouw van 79 jaar ging er groots op van een sterk geslacht te zijn. ‘Mijn grootmoeder, Ma Nene, is 110 jaar geworden. Ze was een forse vrouw van hoge gestalte en slavine op Sint Michiel en Malpais. Haar werk was het tuchtigen van slaven. Bij verzet vocht ze met hen, sloeg ze voor het hoofd, zodat ze tegen de grond rolden, en zei dan: ‘*Daka man kome yes*’, wat betekent: pak hem bij de hand en trek hem op.’

Een berucht opzichter van een plantage bezocht eens een collega van een andere plantage om hem te leren hoe hij slaven moest afranselen. Want volgens hem was die collega veel te zacht. Dat nieuws ging als een lopend vuurtje rond en een der slaven zei de profetische woorden: ‘Daar komt de duivel aan, maar hij komt om naar de hel te gaan.’ De *vitó* rustte juist bij de ingang van de plantage nog even uit en nam een kalbasblad in de mond en zakte toen in elkaar, hij was dood.

Bekend was ook de zeer zware straf, waarbij de heer een sigaar opstak en de slaaf iedere keer moest worden geslagen als de heer een trekje nam, totdat hij het peukje weggooidde.

Een detail is algemeen in het geheugen gebleven, namelijk dat **zwangere vrouwen** met hun buik in een kuil moesten liggen als ze werden geslagen, om het kind te sparen, *pa yu no haña sla*. Op menig plein of dorsvloer was hiervoor een gemetselde kuil. Een man van 68 kan zich nog goed de gemetselde kuil van Parera herinneren. En een andere man, van 77 jaar, zegt: ‘Op Malpais heb ik nog de dorsvloer gekend met de kuil, waarin de zwangere vrouwen, die werden geslagen, met hun buik moesten liggen.’

Djèfi had een geheugen als een ijzeren pot. Hij is 87 geworden. Als jongen zat hij graag te luisteren naar de oude mannen, die nog slaaf waren geweest, vooral naar diegenen die littekens droegen van lijfstraffen. Djèfi vertelt: ‘Een man **Berní** genaamd, heeft mij verteld, dat hij slaaf was geweest op San Benito. Iedere dag beval shon Jopi een paard van de stal te halen en te zadelen voor zijn zootje Philip. Als de school om drie uur uitging, moest hij een paard hebben om naar de plantage te komen. Maar Berní zelf mocht nooit op het paard gaan zitten. Als hij op het paard zou gaan zitten, zou hij worden geslagen.

Op een dag vertrok hij met het paard en toen hij op de grote weg was gekomen, ging hij er op zitten, trok de teugels aan en het paard begon te rennen. Het paard was een goede loper. Het paard holde alsmaar voort. Aan de mensen die hij tegenkwam vroeg hij het dier tegen te houden. Het paard keerde om en rende naar het landhuis van San Benito. Bij het huis aangekomen, vloog het naar de stal en smeedde de man op de grond; die kreeg er gezwollen ogen van.

Shon Jopi en shon Keta zaten op het plein. Shon Jopi zei: “Kijk eens wat een smerige vent. Die Berní komt terug op Savan – het paard heette Savan –, op Savan in het zadel van shon Keta mijn vrouw.” Hij luidde de klok. Als de klok luidde, moest iedereen komen, zelfs een vrouw die ’s nachts een kind had gebaard. Alle mensen die in de knoek waren, vrouwen en kinderen, allemaal kwamen ze aangehold naar het plein.

Shon Jopi zei tot de man die Chadó heette en bomba was: “Kijk me nou toch eens aan wat voor smerlapperij die Berní heeft uitgevreten. Berní is op het paard gaan zitten, in het zadel van Shon Keta, mijn vrouw.” Chadó zei: “Ik Chadó, Martin Niewin, beskop van Cura-

çao, San Benito grandi! Neger, ik zal je vandaag afranselen met de bullenpees tot je er gek van wordt.” Shon Jopi zei: “Do, ga naar de schuur, haal de ladder, haal paardenhaartouw en twee stevige bullenpezen. Trek die vent zijn kleren uit, want de vorige maand heeft hij nieuwe kleren gekregen, anders gaan die stuk. Bind hem op zijn buik liggend op de ladder.” Ze bonden de man vast – hij heeft het me zelf verteld – ze bonden hem op zijn buik liggend op de ladder. Shon Jopi zei: “Do, ik ga even naar binnen, ik kom terug en steek een sigaar op en doe iedere vijf seconden een trek. Sla deze neger met de bullenpees bij iedere trek, totdat ik het peukje op de grond gooi. Jij slaat en Zozé slaat, bakboord-stuurboord.” Ze sloegen hem met de bullenpees. Als een slaaf werd geslagen, moest hij bij iedere slag zeggen: “*Pordon, shon, pordon!*” Als je dat een keer oversloeg en je moest vijftig slagen krijgen dan kreeg je meer. Hij schreeuwde: “*Pordon, shon, pordon!*” – zo vertelde hij mij – totdat hij niet meer kon schreeuwen.

Toen de sigaar op was, gooide Shon Jopi het peukje weg en zei: “Do, geef aan alle mensen van San Benito de bullenpees in handen. Iedereen moet hem nog een slag geven en hem uitschelden.” Ze sloegen hem en scholden hem uit. Maar toen zijn tante aan de beurt was, zei die tante: “Djorombo, nee, geef mij liever een mes, ik kan deze man beter zijn hals afsnijden.” Toen zei Shon Jopi: “Oh, Amelia, jij vindt het dus niet goed, dat Berní slaag heeft gekregen. Do, maak Berní los, trek Amelia de kleren uit, anders gaan ze stuk; bind haar voorover op de ladder en geef haar slaag met de bullenpees.”

De man vertelde mij, toen ze die vrouw, die zijn tante was, hadden geslagen, hebben ze beiden op een baar gelegd en naar een vrouw gebracht die mensen verzorgde na een afranseling. Die vrouw stooftde wilde kalbassen door ze bij het vuur te leggen en als ze tamelijk warm waren, wreef ze er de wonden mee in. De man zei mij, dat zijn rug werd als rauw vlees. Zeven maanden lang kon hij alleen maar kruipen, daarna kon hij pas weer lopen. En het was een forse man, getrouwd en hij had zeven kinderen.’

(Enkele namen in dit verhaal zijn gefingeerd.)

Herhaaldelijk hebben slaven de benen genomen. Maar waarheen? Het eiland is zeer klein, en de mogelijkheid om in leven te blijven buiten het contact met mensen eveneens. Een man van 78 jaar vertelt: ‘Dikwijls kwam het voor, dat slaven wegliepen en zich in de wildernis schuilhielden. Maar de meesten konden zich er niet handhaven. Men vond dan later hun lijken in een grot.’

‘Op Bonaire ging er eens een landsslaaf vandoor. Wadend en zwemmend stak hij het Goto-meer over en verborg zich in de *mondi* aan de overkant. Een bomba zette hem achterna, ook door het modderige meer, maar zonk erin weg en verdronk.’

‘Op San Sebastiaan leefde een slaaf, die tot twee keer toe werd geslagen en toen de vlucht nam in de bergen. Na vier dagen is hij geheel uitgeput teruggevonden. Kort daarop stierf hij.’

Iets beter bracht een zeer sterke en slimme slaaf het ervan af, die op Ronde Klip leefde. Hij kende de wildernis als geen ander en vluchtte naar de Seru Mandinga, midden in Ronde Klip zelf. Daar kende hij een hol, dat hij met een steen afdekte, en dat zo verborgen was, dat

slavenzoekers er overheen liepen. Hij hield er ergens ook een tuintje op na en slachtte geregeld geiten van de baas. Hij droeg lange haren en kwam zelden bij de mensen. Zijn kracht was fenomenaal. Toen eens de ezel van Shi Maria wegliep, de berg op, deed het dier zich tegoed aan het moestuintje van de slaaf. Deze bond het beest vast en bracht het op zijn rug naar de eigenares terug.

‘De moeder van mijn grootmoeder ging eens met twee ezels naar Bándabou om wat te verkopen. Ze werd onderweg door ontvluchte slaven overvallen en van haar goederen beroofd. Zo kwamen de weggelopen slaven aan hun eten.’

Een slaaf van Porto Marie zou worden geslagen, maar verscheen niet op het appèl. De bomba nam de roeden op zijn rug en ging hem zoeken. Hij vond hem gemoedelijk wandelend en sommeerde hem halt te houden. De slaaf weigerde. Toen de bomba zijn stokken neerlegde om hem te grijpen, zette de slaaf het op een lopen en verdween. Dagen later werd hij gesignaleerd op de Seru di Blandan in Klein Sint Michiel. Maar daar bleef hij niet. De top is te klein, de berg te laag, de mogelijkheid gegrepen te worden te groot.

Hij trok verder naar Santa Barbara en vestigde zich definitief op de rand van de Tafelberg. Daar bouwde hij een klein fortje, waarin hij woonde en een grote voorraad stenen rolklaar hield. Wie hem wilde naderen, kreeg stenen tegemoet. En daarom durfde niemand de berg te beklimmen. Toen er eens heel lang geen tekenen van leven waren waargenomen, heeft men het toch maar gewaagd. In het forthuisje lagen de beenderen van een man.

Een man van 64 vertelt: ‘Mijn grootvader van moeders kant was slaaf op Hato. Op een dag ging hij er met zijn vriend Mató vandoor, ze moesten bij heldere maan ook nog ’s nachts werken. Ze gingen wonen in een grot aan de noordkant tot aan de vrijheid toe. Later heeft hij me die grot gewezen.’

In de **Christoffelberg** bevindt zich een grot, die jaren achtereen tot woonplaats heeft geëindigd aan een ontvluchte slaaf. En die stelde het daar best. Op gezette tijden daalde hij van zijn schuilplaats af naar Kenepa en Santa Cruz, om bij zijn oude meesters vruchten, mais en geiten weg te halen en om bij enkele betrouwbare kennissen wat afleiding te vinden.

Maar eens voelde hij zich in gezelschap niet veilig. Hij liep toen stiekem naar *Pos di Ma Lucia*, en liet er uit zijn overvolle zak een grote pompoen in vallen, wat een doordringend geluid geeft, dat lijkt op het geluid van een mens die in de put valt. Onder geschreeuw: ‘*bende na pos!*’ liep heel de omgeving samen. Zijn vrienden dachten, dat hij zelf in de put was gevallen. Onderwijl liep de slaaf rustig naar zijn grot terug.

Een man van 77 vertelt: ‘Op Malpais vluchtten eens drie slaven. Een heette Flippi. Bij Slangenbaai lieten ze een pontbootje in het water, waarbij er een zijn been kneusde en niet verder kon. De twee anderen kwamen in de boot. Ze weken uit naar Coro, want ze kregen hier te veel slaag.’

Een man van 85 vertelt: ‘Op Parera werkten driehonderd slaven. In een nacht zijn er eens een groot aantal in drie veerboten ontvlucht. Bij de ingang van de havenmond zijn ze opgemerkt, maar vanwege hun grote aantal durfde men hun niets te doen.’

Op Sabaneta liepen twee slaven weg en hielden zich schuil in de buurt van Boka Grandi, op een plaats die Kitinklan heet. De shon stuurde er een beroepsslavenvanger op af, die Castor heette, *kohedó di katibu*, *kohedó di shimaron*. Na drie dagen ontdekte deze rook en trof de twee mannen aan, bezig aardappelen te koken. Castor overviel hen, wist de een de ketel met hete inhoud in het gezicht te duwen en de man te vangen. De ander ontkwam en bleef in de wildernis wonen totdat de klokken de vrijheid aankondigden.

Slavin Maraya had een zoontje van acht jaar. Ze kreeg eens bezoek van een familielid, dat vrij was en in de stad leefde en erg begaan was met het lot van de kleine. Deze stelde voor het jochie stiekem mee te nemen. De shon, zo redeneerde zij, weet toch niet precies hoeveel van die kleine kinderen hier rondscharrelen. Na lang overleg werd besloten het te wagen.

Alles ging goed. De jongen groeide in de stad op. Hij was reeds een flinke jongen, toen hij weer eens terugging naar Bándabou, voor de begrafenis van een bekende. Maar de shon bleek een uitgeslapen heer te zijn. Hij liet navragen wie die flinke jongen was, die hier zo veel mensen bleek te kennen en waarvoor zoveel belangstelling aan de dag werd gelegd. En hij ontdekte wat er gebeurd was. ‘De zoon van mijn slavin,’ zo zei de heer, ‘is mijn slaaf.’ En de jongen moest achterblijven. Hij begon zijn tweede slavenleven, tot aan de emancipatie. In 1951 is hij gestorven, op 98-jarige leeftijd. Zijn vrijheidspapier heeft hij altijd zorgvuldig bewaard in een kalbas, die hij als jongen van zijn moeder had gekregen, mooi versierd en opgepoetst. Een familielid van hem gaf mij de kalbas met de vrijheidsbrief erin cadeau.

Slavin Chichi van Malpais was in verwachting en zou worden geslagen. Ze vluchtte en verborg zich in een grot van de Seru Yamanika, in dezelfde plantage. Daar heeft ze jarenlang met haar man geleefd, en kreeg er nog twee kinderen bij. Zij haalde eten op Gaito, dat vrij was. Toen de klokken de vrijheid aankondigden, was Chichi niet te bewegen de grot te verlaten. Ze geloofde er niets van. Pas toen ze veel vrijheidsliedjes had gehoord, durfde ze voor de dag te komen en is zelfs naar de heer van de knoek geweest, die er zeer op stond dat zij zich presenteerde, daar hij 200 gulden ontving voor iedere slaaf. De grot heet nu nog *Kueba di Chichi*.

Op Piscadera ontvluchtte een moeder met twee zoons in een bootje. Toen de shon ’s morgens geen koffie kreeg geserveerd, merkte hij dat zijn slavin er vandoor was. Samen met zijn vitó en een bomba voer hij met een zeilboot uit; hij had ook wapens bij zich. Toen de vluchtelingen de zeilboot zagen naderen, zeiden ze tot elkaar: ‘Dat betekent onze dood, laten we Weesgegroeten bidden totdat we sterven.’ Maar het begon te onweten en de bliksem trof de zeilboot, waarvan later niets meer vernomen werd.

Op een oudejaarsavond vluchtten eens zeven slaven in een boot van de shon. De dochter van een van hen had de sleutels van de botenschuur onder het kussen van de heer weggehaald. Ze roeiden heel de nacht door en kwamen bij schemer aan land en hoorden tot hun vreugde de hanen kraaien. Dol van blijdschap stapten ze aan land ... en werden meteen ingerekend; in een wijde bocht waren ze van de ene Curaçaose plantage naar de andere geroeid. Op de plantage Brievengat ontvluchtte eens een slaaf. Men is hem te paard achterna gegaan, maar vond hem niet. Toen bood een vrouw zich aan om hem te vangen. Ze begaf zich ver de wildernis in met een stok om *tampañá's* te plukken en zag de man op een heuveltje staan.

Ze wenkte hem en beloofde morgen, als zij terugkwam, wat koffie en een rummetje mee te brengen. De volgende dag was de slaaf present, bedronk zich en liet zich als een lammetje meenemen naar zijn shon.

Onnoemlijk groot schijnt het aantal slaven te zijn geweest, die op hoop van zegen wegliepen en omkwamen van hongersnood en ellende.

Het merkwaardigste verhaal uit de slaventijd is ongetwijfeld dat van het **terugvliegen naar Afrika**. Van Westpunt tot Oostpunt weet men ervan en de ouden geloven het vast. Geen verhaal heb ik zo vaak moeten opnemen op de band als dit. Op twee punten komen de vele versies overeen. Ten eerste, dat de slaven, voordat ze op Curaçao aankwamen, de afspraak hadden gemaakt geen zout te eten, want zonder zout in hun lichaam zouden ze in staat zijn terug te vliegen. Vervolgens dat de aanleiding van de vlucht, de mishandeling van koeien was. Koeien hadden meer geldwaarde dan mensen en dus stond hun niets goeds te wachten. Om Wi, eens opzichter van Ascension, vertelt: ‘Een groep pas aangekomen slaven werkte aan de voet van de Christoffelberg in Sabaneta. Het waren ruwe en sterke mensen. De vrouwen bonden maisstengels tot schoven. Eens zagen zij, dat de koeien werden losgelaten tegen elf uur, in de felle zon. Toen deze zich onwillig toonden, werden ze met een ijzeren pin gestoten, zodat ze hard gingen loeien. Een van de leiders van de nieuwe slaven zei: “Kijk eens, als dit gebeurt met vlees dat gegeten kan worden, wat staat ons als geen eetbaar vlees dan te wachten? Ik ga terug naar mijn land.” Hij begon te fluisteren en sprak in een *gobi*, kalbas, en liet die rondgaan, opdat allen erin zouden spreken. Toen zei de leider: “Kambrada’s, wie geen zout heeft gegeten, gaat in de rij staan.” Toen zei hij: “Donu, donu, kani bolo, wate n’.” Hierna stegen ze op en vlogen hoog de lucht in.

De plaats waar dit gebeurd is, hebben ze *Bulabai*, wegvliegen, genoemd, maar later is er *Bulabanda* van gemaakt.’

De versie van Marti Doran, 78 jaar, over het wegvliegen van slaven: ‘Degenen die weg wilden, kwamen bijeen ten oosten van de Christoffelberg. Daar legde ieder een steen neer op dezelfde plaats. Dat werd een hoge stapel en die is nu nog te zien. Vandaar vlogen ze naar het land der *guene’s* terug. Dat is te zeggen, alleen degenen die geen zout hadden gegeten. Die wel zout gebruikt hadden, moesten op Curaçao achterblijven. Vroeger was dit allemaal mogelijk, tegenwoordig met auto’s en elektrisch licht niet meer.’

Martili Pieters vertelt: ‘Er stonden eens twee groepen *luangu’s* bijeen. Ze zagen hoe de koeien met een *bion* werden voortgedreven, zodat ze ervan bloedden. Dat was te veel. Zeven van hen hadden geen zout gegeten en vlogen naar hun geboorteland terug, onder het zingen van: *Kon mi macha doló*. Die achterbleven zongen: *Ami Ze wana Waze*.’

Een ander: ‘Men zei eens tegen de shon: “Die nieuwe slaven zijn weggevlogen.” Maar de shon zei: “Ónmogelijk, mensen kunnen niet vliegen.” “En toch is het zo”, antwoordde men hem. De shon nam toen zijn verrekijker, zette die aan zijn ogen, en zag een groepje mensen heel in de verte wegvliegen.’

Een man van 85 verhaalt: ‘Toen de slaven waren weggevlogen, moesten zij die zout hadden gegeten, achterblijven. Maar deze dachten, dat ze door de aarde heen konden graven en zo

toch in Afrika terecht konden komen. Ze groeven en groeven, maar kwamen aan het grondwater en konden niet verder graven.’

Nog enkele versies van het verhaal over het wegvliegen van slaven.

Bomba Mashi van San Juan wilde de slaven wekken. Hij sloeg ze altijd om ze aan het werk te krijgen. Maar op een afstand hoorde hij een gezang: Bomba Mashi is een gulzigaard, ik ben er niet, ik ben er niet. De bomba wist niet wat hij hiervan moest denken en ging de shon waarschuwen. Samen gingen ze naar de slavenhutten, maar vonden daar slechts drie mensen. In de lucht echter zagen ze een donkere vlek. De drie zeiden: ‘De anderen hebben vleugels gekregen en zijn weggevlogen.’ ‘En waarom zijn jullie dan achtergebleven’, vroeg de heer. Ze antwoordden: ‘Omdat wij zout hebben gegeten.’

Een man van 72 maakt er een massavlucht van. ‘Vanaf Hato zijn ontzaglijk veel slaven weggevlogen; eens zag de lucht er zwart van. Want ze kregen veel te veel slaag. Maar die wegvlogen hadden geen vleugels; ze staken gewoon hun armen naar voren en trrrrrr! gingen de lucht in.’

Op Montaña hoorde ik een geestig detail van het bekende verhaal, dat echter zeer ernstig was bedoeld. ‘Er waren eens drie luango’s. Twee van hen hadden geen zout gegeten en vlogen weg. De derde kon niet opstijgen, want hij had zout gegeten. Hij zei de wegvliegende vaarwel met het lied: Djowili en Patagan, *zan wego, zan wego huèmi*; als jullie God tegenkomen, doe hem dan de groeten van mij.’ (opn. 542)

Een **bomba** was de voorman van een groep slaven, in de regel zelf een slaaf, soms een vrije man. Was hij zelf slaaf, dan genoot hij het voorrecht niet te mogen worden geslagen. Zijn plaatsvervanger en tevens zijn rechterhand bij het uitvoeren van werken heette *bastian*.

Ook na de emancipatie hielden de grote plantages er *bomba's* op na. Bomba werd een titel en zelfs een voor- en achternaam. Zo komt in 1899 nog een stuk voor van het gouvernement, waarin sprake is van Bomba Nasje. Op Bonaire leeft een familie met de achternaam Bomba en de ouderen van hen weten nog veel te vertellen van hun overgrootvader, die bomba was van de gouvernementsslaven, die leefden in het depot Amboina.

De verschillende werkobjecten stonden elk onder een bomba. Zo bestond er een bomba van de koeien, een van het veldwerk, een van de paardenstallen, een van het materiaal. Ook had een bomba de leiding bij de lijfstraffen of gaf ze zelf. De meest gevreesde van de laatste categorie was **Bomba Chadó**, die werkelijk een onmens is geweest en wiens naam nog goed bekend is bij allen die enige herinnering dragen aan die oude tijd. Deze *bomba sutadó* kwam verschrikkelijk aan zijn einde en algemeen werd door de bevolking hierin de vinger Gods gezien. De maden hebben hem levend opgevreten. Heel zijn put en ook de buitenmuren zaten vol grote vliegen. Toen ik eens het verhaal van deze Chadó, opgenomen op de band, voor enkele mensen liet horen, vonden ze het allemaal afschuwelijk en toonden zich zeer verontwaardigd. Behalve een klein, tener, oud vrouwtje; ze zei niets. Ik vroeg of zij het niet erg vond; ze antwoordde: ‘Jawel, maar... het is mijn grootvader.’

Hoe voorzichtig je moet zijn op een klein eiland!